

Psicologia comunitària: apunts inicials

Maritza Montero
Irma Serrano-García

P02/10050/00474

Índex

Introducció	5
1. Psicologia comunitària: un mapa de butxaca amb assenyalament de punts que cal visitar	7
2. Ser diferent: el repte de la psicologia comunitària	11
Bibliografia	15

Introducció

Les dues reflexions que us presentem en aquest mòdul (recordeu que és sense càrrega docent) estan escrites exclusivament per a aquesta assignatura i tenen la finalitat que es converteixin en una invitació explícita perquè comenceu a explorar que és el que entenem per psicologia comunitària.

Així, en el primer punt, “Psicologia comunitària: Un mapa de butxaca amb assenyalament de punts que cal visitar”, la professora Maritza Montero es pregunta –en veu alta– i, alhora, també us pregunta quins han estat els contextos d’origen de la psicologia comunitària, quina ha estat la seva evolució i quins són els temes i problemes actuals d’aquesta disciplina. Aquest apartat està escrit amb la intenció que es converteixi en una guia de navegació perquè, posteriorment, mitjançant la lectura dels vuit mòduls que construeixen aquesta assignatura, i d’una manera més específica i meticulosa, aprofundi en les entranyes d’aquesta psicologia social.

El títol del segon punt també és intencionat: “Ser diferent: el repte de la psicologia comunitària”. En aquest, la professora Irma Serrano ens descriu la seva preocupació –gràcies a la seva experiència com a estudiant i com a docent– per la recerca i la utilitat d’un tipus de psicologia social que realment doni resposta als problemes socials. L’autora ens relata com, gairebé per atzar, descobreix la psicologia comunitària. Gràcies a aquest descobriment (el que va fer l’autora en el seu moment) i a l’encontre que experimentareu amb la lectura d’aquest material didàctic, us adonareu que la psicologia comunitària és una psicologia social amb uns valors, uns compromisos i unes metes implícits i que, gràcies a l’assumpció d’aquests, el psicòleg comunitari es pot involucrar, tenint present el context teòric del construccionisme social i de la investigació acció participació, i intervenir en diferents àrees o realitats psicosocials des d’un punt de vista multidisciplinari.

Al final d’aquests apunts inicials, trobareu no solament una invitació formal a ser psicòlegs comunitaris, sinó també una extensíssima bibliografia actualitzada sobre aquesta assignatura que, juntament amb les lectures recomanades ofertes en els diferents mòduls, us poden ser molt útils per a aprofundir, d’una manera més àmplia, en els continguts teòrics i metodològics de la psicologia comunitària.

1. Psicologia comunitària: un mapa de butxaca amb assenyalament de punts que cal visitar

La psicologia comunitària va néixer de la inconformitat, de la insatisfacció sentida paral·lelament als Estats Units i a diversos països de l'Amèrica Llatina amb la manera de fer psicologia en relació amb els problemes socials. Paral·lelament, però no simultàniament. El 1964 va marcar la data de naixement per al subcontinent del nord (Estats Units); la primera meitat dels anys setanta del segle passat, per a l'Amèrica Llatina. La història ja s'ha relatat moltes vegades, raó per la qual ens aturarem, en primer lloc, en aquest sentiment d'inconformitat que la va originar i la manté, i que exigeix un examen de les respostes donades, de les preguntes fetes i que es fan, del que s'ha après i del que s'espera.

La pregunta originària es va dirigir a com fer psicologia que fos socialment rellevant, que produís alguna cosa més que una satisfactòria relació entre algunes persones. És a dir, una psicologia que incidís en els problemes i produís transformacions (el caràcter més o menys utòpic d'aquest desig ha estat considerat com a esperó metodològic per a l'acció). Ja la clínica, gairebé un segle enrere, s'havia plantejat la mateixa qüestió i hi havia produït nombroses respostes pràctiques i un bon nombre de teories per a explicar els fenòmens estudiats. Des de l'arqueologia psíquica burxant al soterrani i a l'àtic de la psique fins a la dessensibilització progressiva, el tu a tu entre terapeuta i pacient, fins i tot passant pel grup, va centrar l'acció en la persona com a individu o com a ens en relació. Amb la psicologia comunitària es buscava una altra cosa: un tipus de relació la importància de la qual ja va ser entrevista per la psicologia col·lectiva de l'inici del segle xx, però que, seixanta anys més tard, ja no mirava el caràcter irracional del que és col·lectiu definit com a massa, sinó que el reprenia per a treballar a partir de la força solidària i transformadora que poden tenir els grups organitzats. Encara més, els grups que comparteixen una història, una cultura i les mateixes necessitats i recursos, aquells que es defineixen com a comunitats.

Gairebé quatre dècades han transcorregut des del seu naixement. On està la psicologia comunitària avui? Cap a on va? Quins són els seus fonaments actuals?

En primer lloc, ens referirem al seu desenvolupament i difusió. El moviment que el 1964 proposava enfortir les comunitats, en lloc d'enriquir les organitzacions i amb això augmentar la burocràcia i obtenir pobres beneficis per als qui tenen la necessitat, ha donat lloc als Estats Units al desenvolupament no solament d'una rica pràctica professional, sinó també de conceptes i de teoria (Heller i Goddard, 1998). De l'exigència de fer una psicologia que plantegés un nou holisme, com volia Newbrough el 1970, passant per la seva teoria ecològicotransaccional d'aquesta mateixa època i per la teoria de l'estrès social de Dohrenwend (1977), es va arribar a la teoria ecològicocultural en què

Comunitat

La definició de comunitat és un dels aspectes més complexos en la psicologia comunitària. Sobre aquesta hi ha una discussió teòricopràctica cada vegada més profunda.

han desenvolupat els seus estudis Rappaport (1977), Seidman (1988) i Kelly (1987), entre d'altres. I, al llarg d'aquest caminar, s'han introduït conceptes com ara el d'estrès social, *empowerment*, transacció social i salut comunitària, entre d'altres. La influència d'aquesta branca de la psicologia en aquest país es reflecteix en la creació d'una divisió (la número 27) en l'Associació Nord-americana de Psicòlegs (American Psychological Association) dedicada al seu avenç, estudi, foment i discussió. I n'hi ha prou de revisar no solament les dues principals revistes dedicades a la disciplina, l'*American Journal of Community Psychology* i el *Journal of Community Psychology*, sinó també les revistes dedicades a la psicologia aplicada i als problemes socials, per a tenir una mostra dels avenços, força i camps de discussió teòrica i pràctica que cobreix aquesta psicologia.

Al seu torn, el moviment iniciat aproximadament deu anys després a l'Amèrica Llatina, que proposava una psicologia per a la transformació social feta a partir de problemes concrets de cada societat, de cada cultura i amb les persones afectades per aquests, igualment s'ha expandit a la majoria dels països llatinoamericans i ha generat, així mateix, pràctiques, mètodes (investigació acció participativa), conceptes (enfortiment, familiarització, construcció psicosocial dels conceptes freirians, per exemple) i diverses perspectives teòriques (ambiental comunitària, sistemicocomunitària i de construcció i transformació crítica).

A partir de la dècada dels vuitanta, la interrelació entre el sud i el nord a Amèrica ha enriquit mútuament la disciplina en totes dues regions, particularment en el sentit de fer-la més crítica, més reflexiva i aclarir més el seu objectiu fonamental. I, ahora, ha influït en la tendència assistencialista els models preventius de la qual, cada vegada amb una freqüència més gran, reconeixen la necessitat de fer-se participatius per a guanyar en eficiència i generar resultats socialment útils (vegeu Cowen, 2000; Speer, 2000, i Speer i Hughey, 1995). I, ahora, la tendència transformadora i crítica, tant en la seva expressió llatinoamericana com nord-americana, ha estès la seva influència i relacions a altres països en altres continents (Espanya, Regne Unit, Austràlia, Sud-àfrica) i ha produït una interacció enriquidora (Bishop, Sonn, Drew i Contos, 2002, en premsa; Burton i Kagan, 1996, i Musitu, 2000).

Quins temes i problemes ressalten actualment en la intervenció, investigació i discussió teòrica de la psicologia comunitària?

Una breu revisió dels dos últims anys del segle passat i dels dos primers del nou segle, des de la perspectiva d'una actora testimoni explícitament compromesa amb una tendència, ens permet de mostrar aquells aspectes que dominen l'escena en les publicacions (llatinoamericanes, nord-americanes, europees, australianes i d'altres llocs) que recullen una mica del que es fa a l'Amèrica Llatina:

1) Els problemes d'ordre paradigmàtic. La concepció de la tasca i de la manera de fer psicològica comunitària, dins el camp de la ciència (Calviño, 1998; Ferullo de Parajón, 2000a; 2000b; Lapalma, 2002; Montero, 1999; 2002 en premsa; Moreno, 1999; Ortiz, 2000; Sánchez, 2001, i Sawaia, 1998).

A l'Amèrica Llatina...

... ha predominat la concepció psicosocial comunitària. Per això, moltes vegades es parla de psicologia social comunitària, si bé es desenvolupa una psicologia clínica comunitària.

- 2) Derivada o relacionada amb l'anterior, la discussió d'aspectes ontològics i epistemològics concernents a la definició de l'objecte de coneixement, dels subjectes cognoscents, i a la manera de produir el coneixement (Montero, 1999, 2001; Sánchez, 2001, i Wiesenfeld, 1998).
- 3) Problemes lligats a la conceptualització de la noció de comunitat i del sentit de comunitat (Balestena, 1998 i Montero, 1998).
- 4) La participació, la seva definició, efectes, abasts i limitacions, i també les possibilitats de la investigació acció participativa com a mètode (Montero, 2000a i Sánchez, 1999; 2000) i de la formació de xarxes comunitàries (Abello, Sierra i Madariaga, 1998).
- 5) El paper de l'afectivitat en el treball psicosocial comunitària i també en les transformacions que poden esdevenir-se o no en una comunitat (León i Montenegro, 1998).
- 6) La salut comunitària i la seva promoció a la comunitat; la prevenció de trastorns psicològics a la comunitat i el suport social provinent de les xarxes comunitàries (Fernández Álvarez, 1998a, 1998b, i Serrano-García, Bravo-Vick, Rosario-Collazo i Gorrín-Peralta, 1998).
- 7) La discussió crítica derivada des de la praxi (pràctica més reflexió teòrica) sobre l'enfortiment comunitària, noció equivalent del que en anglès s'ha anomenat *empowerment*, i també la seva conceptualització i les vies per aconseguir-lo; i també sobre la conscienciació (Cerullo i Wiesenfeld, 2001 i Muñoz Vásquez, 2000).
- 8) El poder en la comunitat i d'aquesta. Perspectives teòriques i formes del seu exercici en la comunitat (Montero, 1998; 2002 en premsa), incloent-hi les formes en què s'exerceix la direcció de grups comunitàris (Cordero, 1998; Hernández, 1998).
- 9) Els efectes polítics del treball psicològic comunitària. La relació entre desenvolupament comunitària i desenvolupament de la societat civil. La formació de ciutadania (Krause i Torrens, 1998, i Montero, 1998b, 1998c).
- 10) Les maneres d'exercir la pràctica psicològica comunitària i, en general, la definició del rol dels psicòlegs comunitàris (Krause i Torrens, 1998; Quintal de Freitas, 1998a, 1998b; Roitman i Toledo, 2000, i Montero i Giuliani, 1999).
- 11) El caràcter alliberador i ètic que poden tenir la concepció participativa i l'orientació relacionadora en la psicologia comunitària (Montero, 2000, 2001, i Quintal de Freitas, 2000).

Aquests onze punts no són el límit. Només són onze punts de discussió actual en la literatura. Malgrat el camí recorregut, o potser per això mateix, avui hi

ha més preguntes. A Llatinoamèrica com en altres llocs del món, encara no es veu clar en molts relats d'experiències, on acaba la intervenció psicosocial i quan se la comença a anomenar *comunitària*. O per què el concepte mateix de comunitat pot ser assumit com una cosa naturalment compartida per tot el món o, al contrari, la seva borrositat pot generar profundes discussions. I, com en tants altres camps, escepticisme i romanticisme es donen la mà en molts programes. Però el que sí que és evident és que la pràctica comunitària, les aules universitàries i els grups de discussió i reflexió generats en una i altres construeixen i desconstrueixen cada dia aquesta forma de coneixement, i fan societat, feta per la societat en la societat que la genera. I aquesta és l'endevinalla que cal explicar.

2. Ser diferent: el repte de la psicologia comunitària

Fa gairebé trenta anys vaig decidir d'estudiar psicologia comunitària. Buscava una disciplina que m'ajudés a entendre els grans problemes socials que observava al meu voltant –la colonització de la meva pàtria, Puerto Rico, el militarisme, el racisme, l'opressió de la dona– i contribuís als esforços en què participava amb gran entusiasme –les protestes estudiantils, l'activisme polític partidista. Tenia una mestria en psicologia social i havia anat a fer estudis doctorals a la Universitat de Michigan. Vaig buscar durant dos anys, curs rere curs, i només vaig trobar positivisme, enfocaments individualistes, models biomèdics i investigacions aïllades del seu context i a les quals no els veia aplicabilitat. Més per atzar que per propòsit, vaig fer un curs electiu de psicologia comunitària que em va permetre de refermar el rumb que ja havia decidit que li volia donar a la meua vida. La descripció que faré a continuació del que entenc que és i pot ser la psicologia comunitària pretén explicar per què vaig decidir que era el camp d'acció al qual em podria dedicar, mentre us animo perquè ho considereu per a les vostres vides.

És important aclarir que utilitzo el terme *psicologia comunitària* per a referir-me a camps que altres persones poden anomenar *psicologia de comunitat*, *psicologia clinicocomunitària* i *psicologia social comunitària* (Iscoe, Bloom i Spielberger, 1977; Orford, 1992; Serrano-García i Álvarez, 1992, i Wiesenfeld i Sánchez, 1992). El nom que ha pres la disciplina en diferents països i moments històrics depèn dels seus orígens particulars, del marc epistemològic que la guia, de les intervencions que gesta o de la interacció d'aquests factors (Serrano-García i Vargas, 1992). Entenc que aquesta varietat és positiva i que aporta flexibilitat i obertura a l'interior de la disciplina i enriqueix i amplia els seus paràmetres. No intento, per tant, presentar una definició de la psicologia comunitària. Tanmateix, sí que pretenc comunicar que ser psicòleg comunitari significa valors, compromisos i metes que, encara que matisats per la seva ubicació geogràfica o històrica, guien la nostra tasca, defineixen com fem ciència i quin és el nostre rol.

2.1. Valors, compromisos i metes

Les metes de la psicologia comunitària inclouen: 1) facilitar el canvi social mitjançant la conscienciació i participació de totes les persones involucrades respectant la seva diversitat (Cerrullo i Wiesenfeld, 2001; Muñoz Vázquez, 2000; Newbrough, 1995; Ortiz, 1999; Rappaport, 1977; Serrano-García, López i Rivera-Medina, 1992, i Trickett, Watts i Birman, 1992); 2) ampliar el nivell d'anàlisi i intervenció de la psicologia des d'una perspectiva interdisciplinària (Levine, 1998; Rappaport, 2000, i Revenson i Schiaffino, 2000), i 3) aconseguir la integració del coneixement científic i el coneixement popular, i de la teoria i la

pràctica (Kelly, 1988, i Nelson, Prilleltensky i MacGuillivary, 2001). Per a l'èxit de totes aquestes metes, la participació comunitària és un concepte central (Sánchez, 2000).

També podem identificar valors comuns que subjauen en aquestes metes. En primer lloc, trobem el compromís amb els sectors desavantatjats de la societat (Bond, Hill, Mulvey i Terenzio, 2000; Krause, 1991; Maurer i Sawaia, 1991, i Serrano-García, López i Rivera-Medina, 1992) i amb la solució justa dels problemes socials que els afecten (Prilleltensky, 2001; Prilleltensky i Nelson, 1997, i Sánchez, 2001). Una segona guia valorativa és la creença que les comunitats tenen els recursos o potencialitats per a identificar les seves necessitats i problemes i per a resoldre'ls (Prilleltensky, Martell, Valenzuela i Hernández, 2001). El canvi que es generi ha de partir de relacions de poder horitzontals i d'un sentit de solidaritat, responsabilitat i pertinença de l'individu a la seva comunitat (Nelson i altres, 2001, i Rappaport, 1977). L'interès a ampliar el nivell d'intervenció està basat en la necessitat d'entendre l'ésser humà des d'una visió de totalitat i dins la seva ubicació sociohistòrica (Kelly, 2002 i Montero, 1984; 1989). Finalment, és essencial respectar el coneixement i la cultura popular i desbancar el rol d'expert en què s'han ubicat generalment els psicòlegs (Cordero, 1998, i Gonçalves de Freitas, 1997).

2.2. Com fer ciència

No tinc pretensions d'elaborar una base epistemològica exhaustiva de la disciplina. M'interessa recalcar tres assumptes: a) la seva base en el construccionisme social, b) la seva perspectiva interdisciplinària i c) l'enfocament d'investigació participatiu. En primer lloc, des de l'inici de la psicologia comunitària es van desenvolupar crítiques al model positivista de la ciència (Serrano-García i Álvarez, 1992) i, en resposta, marcs teòrics construccionistes (Serrano-García, López i Rivera-Medina, 1992; Montero, 1999, i Wiesenfeld, 1997). Aquests recalquen un procés social de definició de la realitat i, per tant, un procés igualment social per a alterar-la. Recalquen l'estudi de la ideologia com a objecte d'estudi de la disciplina i la desideologització (Montero, *sotmès*) com a mecanisme de canvi.

La perspectiva interdisciplinària, d'altra banda, es confon freqüentment amb la multidisciplinarietat (Calderón, Nuñez i Serrano-García, *en impremta*). Martín, Chacón i Martínez (1988) ens indiquen que aquesta és la suma de coneixements de diferents disciplines en un problema donat, mentre que la interdisciplinarietat representa la possibilitat de coexistència o integració d'aquests coneixements en la seva aplicació a aquest problema. Perquè hi hagi interdisciplinarietat hi ha d'haver multidisciplinarietat, perquè unim diverses disciplines per a explicar i donar solució a un fenomen (Follari, 1982). És precisament la base valorativa exposada abans el que ha facilitat integrar perspectives disciplinàries a la tasca de la psicologia comunitària (Fyson, 1999).

Finalment, hi ha l'assumpte de la investigació participativa, investigació acció, investigació per a l'acció o intervenció en la investigació (Serrano-García, 1992). Aquest tipus d'investigació assumeix, en primer lloc, el construccionisme i, per tant, l'entesa que els resultats de qualsevol estudi es construeixen entre els qui investiguen i els qui són investigats. Si això és així, llavors, s'ha de desenvolupar una relació participativa i democràtica en el procés d'investigació que faciliti la inserció de totes les persones en el procés (Montero, 2000; Ortiz, 1985; Serrano-García, 1990). Això genera, al seu torn, la necessitat de noves definicions dels conceptes de confiabilitat i validesa científica (Fawcett, 1990; Marshall, 1990, i Martínez, 1999) i la incorporació i desenvolupament de nous mètodes i tècniques d'investigació (Campbell i Salem, 1999; Tolan, Keys, Chertok i Jason, 1990, i Mitra i Cohen, 1999).

2.3. Rol del psicòleg social comunitària

La perspectiva que he descrit suggereix rols variats i alterns per als psicòlegs comunitària, incloent-hi tasques consonants amb la visió contextualitzada i interdisciplinària, amb els nostres valors i metes. Això ens porta a involucrar-nos en tasques conegudes (per exemple, teràpia, consultoria, direcció de grups, magisteri i investigació) i en tasques que generalment no s'identifiquen amb la psicologia (per exemple, treball organitzacional, desenvolupament i organització comunitària, avaluació de programes de serveis, mobilització política, intercessió en la política pública) (Sánchez Vidal i González, 1988 i Serrano-García i Álvarez, 1992).

Per concloure, vull presentar esforços interdisciplinaris, consonants amb els marcs i valors descrits abans, en què els psicòlegs comunitària s'han involucrat. Vaig decidir de no incloure exemples d'àrees conegudes com a malaltia mental, ús de drogues i treball amb problemes educatius de la infantesa, sinó mostrar la participació dels nostres col·legues en àmbits menys tradicionals. Amb aquest efecte, vaig escollir l'àrea de la salut, la política pública i l'assistència tècnica a organitzacions de la societat civil.

Àrea de la salut

Els psicòlegs comunitària que participen en aquesta àrea parteixen d'un model biopsicosocial de la salut (Balcázar, Montero i Newbrough, 2001; Scheneiderman, Speers, Silva, Tomes i Gentry, 2001, i Serrano-García i Bravo, 1998) que recalca la promoció de benestar i la interacció dels factors socioculturals amb els biològics per a l'èxit d'una vida saludable. Des d'aquesta visió, treballen desenvolupant campanyes en els mitjans massius per a prevenció de malalties cardiovasculars (Maccoby i Alexander, 1979) i intervencions preventives del contagi amb el VIH/sida (Ortiz, Serrano-García, i Torres, 2000, i Serrano-García, Torres i Galarza, 2001). També estudien i ofereixen recomanacions per al redisseny

d'hospitals i altres llocs on s'ofereixen serveis de salut (Serrano-García i Gorrín Peralta, 1998), entre altres esforços amb temes com l'obesitat (Chesney, Thurston i Thomas, 2001), l'embaràs (Sagrestano, Feldman, Killingsworth, Woo i Dunkjer-Schetter, 1999), la malnutrició (Saforcada i altres, 1997) i l'artritis (Abraído-Lanza, 1997).

La política pública

Una de les formes més englobadores d'aconseguir canvi en un sistema social és mitjançant la política pública (Phillips, 2000) encara que és una de les àrees que la psicologia no sol considerar com a apropiada per a la seva gestió (Pérez-Jiménez, 1995). Des de la psicologia social comunitària es promou la nostra involucració en la formulació, implantació i avaluació de política pública (Cruz-González, 2001). Podem: a) estudiar les lleis i reglamentacions que hi ha per a revelar polítiques públiques que no s'han fet explícites (Varas-Díaz i Toro-Alfonso, 2001); b) avaluar l'impacte que aquestes han tingut en àrees com la criminalitat (Lorion, 2001), la violència domèstica (Cook i Coss, 2001), els drets reproductius i la sexualitat (Ambruel, 2000) i la protecció de l'ambient (Brody, 2000), i c) generar legislació nova i alternativa mitjançant la participació en vistes públiques o la redacció de projectes de llei (Cruz-González, 2001; Serrano-García, 1983).

Assistència tècnica

Les organitzacions que componen la societat civil tenen, cada dia més, l'encàrrec de lidiar amb els problemes socials que afecten els nostres pobles (Mejías-Ricart, 2001; Resto-Olivo i Serrano-García, *sotmès*, i Vázquez i altres, *sotmès*). En molts casos, tanmateix, malgrat el seu compromís, dedicació i talent, requereixen assistència en el que actualment és un món professional, tecnològic i mercantilitzat. És imperiós que professionals com els de la psicologia comunitària, que generalment compartim les seves preocupacions i compromisos, hi col·laborem. Podem: a) oferir-los ensinistrament en àrees tant substantives com processals (Linney i Wandersman, 1996, i Rodríguez-Planell, 1994), b) facilitar la creació de coalicions (Wolff, 2001), c) suggerir-los estratègies per a ampliar les seves fonts de finançament (Resto-Olivo i Serrano-García, *sotmès*), d) col·laborar en l'avaluació dels seus esforços (Cumsille i Ramírez, 1997, i Fetterman, Kaftarian i Wandersman, 1996), i e) promoure la creació d'escenaris alterns (Cherniss i Deegan, 2000, i Goodman, 2000).

En resum, si sentiu preocupació genuïna pels múltiples problemes que afligeixen els nostres congèneres, si compartiu els valors que he presentat i us voleu involucrar en activitats professionals diverses que reptin les fronteres del que fins ara s'ha conegut com a psicologia, us convido i us repto a ser diferents. Us convido a ser psicòlegs comunitaris.

Bibliografía

- Abello, R., Sierra, O., i Madariaga, C. (1998). Relaciones entre redes sociales y dinámica familiar de mujeres trabajadoras en condiciones de pobreza. *Psicología contemporánea*, 5 (2), 72-83.
- Abraído-Lanza, A. (1997). Latinas with arthritis: Effects of illness, role identity and competence on psychological well-being. *American Journal of Community Psychology*, 25 (5), 601-628.
- Ambuel, B. (2000). Reproductive rights. A.J. Rappaport i E. Seidman (Eds.). *Handbook of community psychology*, 937-940. Nova York: Kluwer Academic/Plenum.
- Balcázar, F., Montero, M., i Newbrough, J.R. (2001). *Modelos de psicología comunitaria para la promoción de la salud y prevención de enfermedades en las Américas*. Washington, DC: PAHO & APA.
- Balestena, E. (1998). Comunidad. La articulación de los universos simbólicos. En Grupo de Investigación Promoción y desarrollo de comunidades. *Promoción social comunitaria*, 71-90. Mar del Plata: Universidad Nacional de Mar del Plata.
- Bishop, B., Sonn, C., Drew, N.M., i Contos, N.E. (2002, en premsa). The evolution of epistemology and concepts in an iterative-generative reflective practice: the importance of small differences. *American Journal of Community Psychology*.
- Bond, M., Hill, J., Mulvey, A., i Terenzio, M. (2000). Weaving feminism and community psychology: An introduction to a special issue. *American Journal of Community Psychology*, 28 (5), 585-598.
- Brody, J. (2000). Environmental issues. A.J. Rappaport i E. Seidman (Eds.). *Handbook of community psychology*, 941-943. Nova York: Kluwer Academic/Plenum.
- Burton, M., i Kagan, C. (1996). Rethinking empowerment. A I. Parker i R. Spears (Eds.). *Psychology and Society. Radical Theory and Practice*, 197-208. Londres: Pluto Press.
- Calderón, J., Nuñez, J., i Serrano-García, I. (en impremta). *Una reflexión sobre la educación interdisciplinaria: El caso del PAIVS*. San Juan (Puerto Rico): Asociación Puertorriqueña de Profesores Universitarios.
- Calviño, M. (1998). Reflections on community studies. *Journal of Community Psychology*, 26 (3), 253-261.
- Campbell, R., i Salem, D. (1999). Concept mapping as a feminist research method: Examining the community response to rape. A E. Kimmel i M. Crawford (Eds.). *Innovations in Feminist Psychological Research*, 65-89. Cambridge, Anglaterra : Cambridge University Press.
- Cerullo, R., i Wiesenfeld, E. (2001). La concientización en el trabajo psicosocial comunitario desde la perspectiva de sus actores. *Revista de Psicología. Universidad de Chile*, X (2), núm. especial *Anuario de la Comisión de Psicología Comunitaria de la Soc. Interamericana de Psicología*, 11-26.
- Cherniss, C., i Deegan, G. (2000). The creation of alternative settings. A.J. Rappaport i E. Seidman (Eds.). *Handbook of community psychology*, 359-378. Nova York: Kluwer Academic/Plenum.
- Chesney, M., Thurston, R., i Thomas, K. (2001). Creating social and public health environments to sustain behavior change: Lessons from obesity research. A N. Schneiderman, M. Speers, J. Silva, H. Tomes i J. Gentry (Eds.). *Integrating behavioral and social sciences with public health*, 31-50. Washington, DC: APA.
- Cook, S., i Coss, M. (2001). Action-research: Informing interventions in male violence against women. A N. Schneiderman, M. Speers, J. Silva, H. Tomes i J. Gentry (Eds.). *Integrating behavioral and social sciences with public health*, 115-140. Washington, DC: APA.
- Cordero, C.T. (1998). Psicología comunitaria y relaciones de poder. Reflexiones de alrededor de los procesos de grupo y de la participación de agentes externos. *Actualidades psicológicas*, 14 (96). Costa Rica: Instituto de Investigaciones Psicológicas.
- Cruz-González, D. (2001). *La política pública en salud y sexualidad para la juventud: Como se formula en la legislatura de Puerto Rico*. Tesis de MA sotmesa al Departament de Psicologia de la Universitat de Puerto Rico, Río Piedras.
- Cumsille, P., i Ramírez, V. (1997). Evaluación de un programa comunitario de apoyo a la maternidad adolescente. A M. Montero (coord.). *Psicología y comunidad: Memorias del XXV Congreso Interamericano de Psicología*, 327-341. Caracas, Venezuela: UCV & SIP.

- Cowen, E.L. Now that we all know that primary prevention in mental health is great. What is it? *Journal of Community Psychology*, 28 (1), 5-15.
- Dohrenwend, B. (1977). Applied social psychology. A I. Iscoe, B. Bloom i C. Spielberger (Eds.). *Community psychology in transition*, 127-132. Nova York: Wiley.
- Fawcett, S. (1990). Some emerging standards for common research and action: Aid from a behavioral perspective. A P. Tolan, C. Keys, F. Chertok i L. Jason. (Eds.). *Researching community psychology: Issues of theory and methods*, 64-75. Washington, DC: APA.
- Fernández Álvarez, H. (1998b). La vertiente clínica de la salud mental. Psicología clínica en el ámbito comunitario. A A. Martín González (coord.). *Psicología comunitaria. Fundamentos y aplicaciones*, 223-231. Madrid: Síntesis.
- Fernández Álvarez, H., i Nicenboim, E. (1998a). Prevention of mental disorders: Steps toward community interventions. *Journal of Community Psychology*, 26 (3), 205-218.
- Ferullo de Parajón, A.G. (2000a). Hacia la construcción de un marco teórico en Psicología Social Comunitaria. A A. G. Ferullo de Parajón (comp.). *Recorridos en Psicología Social Comunitaria. Perspectivas teóricas e intervenciones*, 35-50. Tucumán, Argentina: Universidad Nacional de Tucumán.
- Ferullo de Parajón, A.G. (2000b). Psicología social: Una respuesta latinoamericana a los cuestionamientos sobre su relevancia. A A. G. Ferullo de Parajón (comp.). *Recorridos en Psicología Social Comunitaria. Perspectivas teóricas e intervenciones*, 27-34. Tucumán, Argentina: Universidad Nacional de Tucumán.
- Fetterman, D., Kaftarian, S., i Wandersman, A. (Eds.) (1996). *Empowerment evaluation: Knowledge tools for self-assessment and accountability*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Follari, R. (1982). *Interdisciplinarietà: Los avatares de la ideología*. Mèxic DF: Universidad Autónoma Metropolitana.
- Fyson, S. (1999). Developing and applying concepts about community: Reflections from the field. *Journal of Community Psychology*, 27 (3), 347-365.
- Gonçalves de Freitas, M. (1997). La desprofesionalización, la entrega sistemática del conocimiento popular y la constitución de un nuevo conocimiento. A E. Wiesenfeld (coord.). *El horizonte de la transformación: Acción y reflexión desde la Psicología Social-Comunitaria*, 55-66. AVEPSO (fascicle 8).
- Goodman, R. (2000). Evaluation of community based health programs: An alternate perspective. A N. Schneiderman, M. Speers, J. Silva, H. Tomes, i J. Gentry (Eds.). *Integrating behavioral and social sciences with public health*, 293-304. Washington, DC: APA.
- Heller, K., i Goddard, P. (1998). Principios y prácticas de la psicología comunitaria en Estados Unidos: Logros alcanzados frente a barreras sociales y políticas. A A. Martín González (coord.). *Psicología comunitaria. Fundamentos y aplicaciones*, 91-99. Madrid: Síntesis.
- Hernández, E. (1998). Assets & obstacles in community leadership. *Journal of Community Psychology*, 26 (3), 269-280.
- Iscoe, I., Bloom, B., i Spielberger, C. (1977). *Community psychology in transition*. Nova York: Wiley.
- Kelly, J.G. (1988). Context and process: An ecological view of the interdependence of practice and research. An invited address. *American Journal of Community Psychology*, 14, 573-589.
- Kelly, J. (2002). The spirit of community psychology. *American Journal of Community Psychology*, 30 (1), 43-64.
- Krause, M. (1991). The practice of community psychology in Chile. *Applied Psychology: An International Review*, 40 (2), 165-179.
- Krause, M., i Jaramillo Torrens, A. (1998). *Intervenciones psicológico comunitarias en Santiago de Chile*. Santiago: Pontificia Universidad Católica de Chile, Facultad de Ciencias Sociales.
- Lapalma, A. (2001). El escenario de la intervención comunitaria. *Revista de Psicología. Universidad de Chile*, X (2), núm. especial *Anuario de la Comisión de Psicología Comunitaria de la Soc. Interamericana de Psicología*, 61-70.
- León, A., i Montenegro, M. (1998). Return of emotion in psychosocial community research. *Journal of Community Psychology*, 26 (3), 219-228.

- Levine, M. (1998). Prevention and community. *American Journal of Community Psychology*, 26 (2), 189-206.
- Lorion, R. (2001). Exposure to urban violence: Shifting from an individual to an ecological perspective. A N. Schneiderman, M. Speers, J. Silva, H. Tomes i J. Gentry (Eds.). *Integrating behavioral and social sciences with public health*, 97-114. Washington, DC: APA.
- Linney, J., i Wandersman, A. (1996). Empowering community groups with evaluation skills: The prevention plus III model. A D. Fetterman, S. Kaftarian, i A. Wandersman (Eds.). *Empowerment evaluation: Knowledge tools for self-assessment and accountability*, 259-276. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Maccoby, N., i Alexander, J. (1979). Reducing heart disease risk using the mass media: Comparing the effects on three communities. A R. Muñoz, L. Snowden i J. Kelly (Eds.). *Social and psychological research in community settings*, 69-100. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Marshall, C. (1990). Goodness criteria: Are they objective or judgement calls. A E. Guba (Ed.). *The paradigm dialog.*, 188-197. Newbury Park, CA: Sage.
- Martín, A., Chacón, F., i Martínez, M. (Eds.). (1988). *Psicología comunitaria. Fundamentos y aplicaciones*. Madrid: Visor.
- Martínez Miguélez, M. (1999). Criterios para la superación del debate metodológico "cuantitativo/cualitativo". *Revista Interamericana de Psicología*, 33 (1), 79-108.
- Maurer-Lane, S., i Sawaia, B. (1991). La psicología social-comunitaria en Brasil. A E. Wiesenfeld i E. Sánchez (Eds.). *Psicología social-comunitaria: Contribuciones latinoamericanas*, 69-116. Caracas, Venezuela: Fondo Editorial Tropykos.
- Mejía-Ricart, T. (2001). *Psicología social, salud y comunidad*. Santo Domingo, República Dominicana: Ed. BUHO.
- Mitra, A., i Cohen, E. (1999). Analyzing the web: Directions and challenges. A S. Jones (Ed.). *Doing Internet Research: Clinical Issues and Methods for Examining the Net*, 179-202. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Montero, M. (1984). La psicología comunitaria: Orígenes, principios y fundamentos teóricos. *Revista Latinoamericana de Psicología*, 16 (3), 387-400.
- Montero, M. (1989, juny). *Perspectivas de la Psicología Comunitaria en América Latina*. Ponència presentada en el III Congreso Internacional sobre Psicología de la Salud, la Educación y el Cambio Social. Cajamarca, Perú.
- Montero, M. (1998a). La comunidad como objetivo y sujeto de acción social. A A. Martín González (coord.). *Psicología comunitaria. Fundamentos y aplicaciones*, 211-221. Madrid: Síntesis.
- Montero, M. (1998b). Psychosocial community work as an alternative mode of political actino (The construction and critical transformation of society). *Community, Work and Family*, 1 (1), 65-78.
- Montero, M. (1998c). Dialectic between active minorities and majorities: A study of social influence in the community. *Journal of Community Psychology*, 26 (3), 181-290.
- Montero, M. (1999). De la realidad, la verdad y otras ilusiones concretas. Para una epistemología de la psicología social comunitaria. *Psykhé. Revista de la Escuela de Psicología. Pontificia Universidad Católica de Chile*, 8 (1), 9-18.
- Montero, M. (2000). Participation in participatory action research. *Annual Review of Critical Review*, 2, 131-144.
- Montero, M. (2001). From action and reflection to critical psychology. *Critical Psychology* (número inaugural, 84-89).
- Montero, M., i Giuliani, F. (1999). La docencia en la psicología social comunitaria. Algunos problemas. *Psykhé. Revista de la Escuela de Psicología. Pontificia Universidad Católica de Chile*, 8 (1), 57-64.
- Montero, M. (2002a) (en premsa). *American Journal of Community Psychology*.

- Montero, M. (sotmès). Conciencia e ideología: Reflexiones para la psicología social-comunitaria. A I. Serrano-García, M. Figueroa i D. Pérez-Jiménez (Eds.). *Contribuciones puertorriqueñas a la Psicología Social-Comunitaria* (vol II). San Juan, Puerto Rico.
- Moreno, A. (1999). De la psicología comunitaria a la psicología de la comunidad. A Sociedad Interamericana de Psicología (coord.). *La psicología al fin del siglo*. Caracas: Sociedad Interamericana de Psicología.
- Muñoz Vásquez, M. (2000). Aportaciones de la psicología de comunidad en Puerto Rico a un marco teórico alterno sobre el potencial de apoderamiento de las comunidades. *Revista Interamericana de Psicología*, 34 (1) 151-172.
- Musitu, G. (2000). La psicología comunitaria en España: relaciones con los contextos anglosajón y latinoamericano. A A. Ovejero Bernal (Ed.). *La psicología social en España al filo del año 2000: balance y perspectivas*, 161-182. Madrid: Biblioteca Nueva.
- Nelson, G., Prilleltensky, I., i MacGillivray, H. (2001). Building value-based partnerships: Towards solidarity with oppressed groups. *American Journal of Community Psychology*, 29 (5), 649-678.
- Newbrough, J.R. (1970). Community psychology: A new holism? *American Journal of Community Psychology*, 1 (1).
- Newbrough, J.R. (1995). Toward community: A third position. *American Journal of Community Psychology*, 23, 9-37.
- Orford, J. (1992). *Community psychology: Theory and practice*. Nova York: Wiley.
- Ortiz, A.M. (2000). Notas sobre algunos cuestionamientos teóricos y epistemológicos en relación a un nuevo paradigma para la psicología social comunitaria. A A. G. Ferullo de Parajón (comp.). *Recorridos en Psicología Social Comunitaria. Perspectivas teóricas e intervenciones*, 51-64. Tucumán, Argentina: Universidad Nacional de Tucumán.
- Ortiz, V.L. (1985). *En búsqueda de una metodología de lo cotidiano desde adentro y desde abajo* (tesi de MA sotmesa al Departament de Psicologia). Río Piedras (Puerto Rico): Universidad de Puerto Rico.
- Ortiz-Torres, B. (1999). El *empowerment* como alternativa teórica para la psicología de comunidad en América Latina. *Revista Interamericana de Psicología*, 33 (2), 49-66.
- Ortiz-Torres, B., Serrano-García, I., i Torres-Burgos, N. (2000). Subverting culture: Promoting HIV/AIDS prevention among Puerto Rican and Dominican women. *American Journal of Community Psychology*, 28 (6), 859-882.
- Pérez-Jiménez, D. (1995). *Hacia una política pública sobre el VIH y el SIDA para Puerto Rico: Aportaciones desde la psicología social-comunitaria* (dissertació doctoral sotmesa al Departament de Psicologia de la Universitat de Puerto Rico, Río Piedras).
- Phillips, D. (2000). Social policy and community psychology. A J. Rappaport i E. Seidman (Eds.). *Handbook of community psychology*, 397-420. Nova York: Kluwer Academic/Plenum.
- Prilleltensky, I. (2001). Value-based praxis in community psychology: Moving toward social justice and social action. *American Journal of Community Psychology*, 29 (5), 747-778.
- Prilleltensky, I., i Nelson, G. (1997). Community psychology: Reclaiming social justice. A D. Fox i I. Prilleltensky (Eds.). *Critical psychology: An introduction*, 166-184. Londres, Anglaterra: Sage.
- Prilleltensky, I., Martell, E., Valenzuela, E., i Hernández, P. (2001). A value-based approach to smoking prevention with immigrants from Latin America: Philosophy and program description. *Revista de Psicología*, X (2), núm. especial *Anuario de la Comisión de Psicología Comunitaria de la Soc. Interamericana de Psicología*, 81-100.
- Quintal de Freitas, M. de F. (1998a). Models of practice in community in Brasil: Possibilities for the psychology-community relationship. *Journal of Community Psychology*, 26 (3), 261-268.
- Quintal de Freitas, M. de F. (1998b). Proceso de inserción en la comunidad: Retos para el rol del psicólogo. *AVEPSO*, XXI (1), 43-52.

- Quintal de Freitas, M. de F. (2000). Lo cotidiano en las prácticas de psicología comunitaria. A J.J. Vásquez Ortega (coord.). *Psicología social y liberación en América Latina*, 129-210. Mèxic: Universidad Autónoma Metropolitana-Iztapalapa.
- Rappaport, J. (1977). *Community Psychology. Theory, research and values*. Nova York: Holt, Rinehart & Winston.
- Rappaport, J. (2000). Community narratives: Tales of terror and joy. *American Journal of Community Psychology*, 28 (1), 1-24.
- Resto-Olivo, J., i Serrano-García, I. (sotmès). Cómo evaluar estrategias de recaudación de fondos para OSFL: El caso del VIH/SIDA. *Memorias del XXVII Congreso Interamericano de Psicología*.
- Revenson, T., i Schiaffino, K. (2000). Community-based health interventions. A J. Rappaport i E. Seidman (Eds.). *Handbook of community psychology*, 471-494. Nova York: Kluwer Academic/Plenum.
- Rodríguez-Planell, S. (1994). *La identificación de valores cooperativos e indicadores de su práctica en un grupo de cooperativas de la Región Central de Puerto Rico* (tesi d'MA sotmesa al Departament de Psicologia de la Universitat de Puerto Rico, Río Piedras).
- Roitman, S., i Toledo, M.D. (2000). El lugar de la coordinación o cómo pensar lo grupal. A A. G. Ferullo de Parajón (comp.). *Recorridos en Psicología Social Comunitaria. Perspectivas teóricas e intervenciones*, 11-121. Tucumán, Argentina: Universidad Nacional de Tucumán.
- Saforcada, E., Motrel, E., Kimmelman, G., Vinocur, G., Peker, R., Arbizu, J., i altres (1997). Programa de capacitación de madres agentes primarias de salud comunitaria en nutrición. A M. Montero (coord.). *Psicología y comunidad: Memorias del XXV Congreso Interamericano de Psicología*, 462-469. Caracas, Venecuela: UCV & SIP.
- Sagrestano, L., Feldman, P., Killingsworth, C., Woo, G., Dunkel-Schetter, C. (1999). Ethnicity and social support during pregnancy. *American Journal of Community Psychology*, 27 (6), 869-898.
- Sánchez, E. (1999). Participación comunitaria: El estado actual de su investigación. A A. L. Rangel, L. Sánchez, M. Lozada, C. Silva (comp.). *Contribuciones a la psicología en Venezuela*, 302-320. T-III. Caracas: Fondo Editorial de Humanidades, Univ. Central de Venezuela.
- Sánchez, E. (2000). *Todos con la "Esperanza. Continuidad de la participación comunitaria*. Caracas, Venecuela: Comisión de Estudios de Postgrado, Fac. de Humanidades y Educación, Universidad Central de Venezuela.
- Sánchez, E. (2001). La psicología social comunitaria: Repensando la disciplina desde la comunidad. *Revista de Psicología. Universidad de Chile*, X (2), núm. especial *Anuario de la Comisión de Psicología Comunitaria de la Soc. Interamericana de Psicología*, 127-142.
- Sánchez Vidal, A., González, B. (1988). Roles y formación del psicólogo comunitario. A A. Martín, F. Chacón, M. Martínez (Eds.). *Psicología comunitaria. Fundamentos y aplicaciones*, 309-332. Madrid: Visor.
- Sawaia, B.B. (1998). Psicología comunitaria: un área paradigmática de conocimiento científico comprometido. A A. Martín González (coord.). *Psicología comunitaria. Fundamentos y aplicaciones*, 176-181. Madrid: Síntesis.
- Schneiderman, N., Speers, M., Silva, J., Tomes, H., Gentry, N. (Eds.) (2001). *Integrating behavioral and social sciences with public health*. Washington, DC: APA.
- Seidman, E. (1988). Back to the future, community psychology: Unfolding a theory of social intervention. *American Journal of Community Psychology*, 16, 3-24.
- Serrano-García, I. (1983). La política pública y los/as psicólogos en Puerto Rico. *Boletín de la APPR*, VII (1), 4-6.
- Serrano-García, I. (1990). Implementing research: Putting our values to work. A P. Tolan, C. Keys, F. Chertok, L. Jason (Eds.). *Researching community psychology: Issues of theory and methods*, 171-182. Washington, DC: APA.
- Serrano-García, I. (1992). Intervención en la investigación: su desarrollo. A I. Serrano-García, W. Rosario Collazo (Eds.). *Contribuciones Puertorriqueñas a la Psicología Social Comunitaria*, 211-282. Río Piedras (Puerto Rico): Ed. Universitaria.

- Serrano-García, I., Alvarez, S. (1992). Análisis comparativo de modelos conceptuales de la psicología de comunidad en Estados Unidos y América Latina (1960-1980). A I. Serrano García, W. Rosario Collazo (Eds.). *Contribuciones Puertorriqueñas a la Psicología Social Comunitaria*, 19-74. Río Piedras (Puerto Rico): Ed. Universitaria.
- Serrano-García, Bravo, M. (1998). La psicología social-comunitaria y la salud: Principios básicos. A I. Serrano-García, M. Bravo-Vick, W. Rosario-Collazo, J.J. Gorrín Peralta. *La Psicología Social-Comunitaria y la salud: Una perspectiva puertorriqueña*, 2-35. San Juan (Puerto Rico): Publicaciones Puertorriqueñas y DEGI, UPR.
- Serrano-García, I., Bravo-Vick, M., Rosario-Collazo, W., Gorrin-Peralta, J.J. (1998). *La psicología social-comunitaria y la salud. Una perspectiva puertorriqueña*. San Juan (Puerto Rico): Decanato de Estudios Graduados e Investigación, Univ. De Puerto Rico.
- Serrano-García, I., Gorrín Peralta, J.J. (1998). La estructura y organización de los servicios de salud/enfermedad: otro reto para el modelo biopsicosocial. A I. Serrano-García, M. Bravo-Vick, W. Rosario-Collazo, J.J. Gorrín Peralta. *La Psicología Social-Comunitaria y la salud: Una perspectiva puertorriqueña*, 74-110. San Juan (Puerto Rico): Publicaciones Puertorriqueñas y DEGI, UPR.
- Serrano-García, I, López, M.M., Rivera-Medina, E. (1992). Hacia una Psicología Social-Comunitaria. A I. Serrano-García, W. Rosario Collazo (Eds.). *Contribuciones Puertorriqueñas a la Psicología Social Comunitaria*, 75-106. Río Piedras (Puerto Rico): Ed. Universitaria.
- Serrano-García, I., Torres-Burgos, N., Galarza, M. (2001). Las relaciones de poder y la prevención del VIH/SIDA: una intervención/investigación con mujeres puertorriqueñas. A F. Balcázar, M. Montero, J.R. Newbrough (Eds.). *Modelos de Psicología Comunitaria para la promoción de la salud y prevención de enfermedades en las Américas*, 111-124. Washington, DC: PAHO & APA.
- Serrano-García, I., Vargas Molina, R. (1992). La psicología comunitaria en América Latina: Estado actual, controversias y nuevos derroteros. *Libro de ponencias del Congreso Iberoamericano de Psicología*, 114-128. Madrid: Gráficas USARCA.
- Speer, P.W. (2000). Intrapersonal and interactional empowerment: Implications for theory. *Journal of Community Psychology*, 28 (1), 51-62.
- Speer, P.W., Hughey, J. (1995). Community organizing: An ecological route to empowerment and power. *American Journal of Community Psychology*, 23, 729-748.
- Tolan, P., Keys, C., Chertok, F., Jason, L. (Eds.) (1990). *Research in community psychology Issues of theory and methods*. Washington, DC: APA.
- Trickett, E.J., Watts, R.J., Birman, D. (Eds.) (1994). *Human diversity: Perspectives on people in context*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Varas-Díaz, N., Toro-Alfonso, J. (2001). Una revisión de las políticas públicas en torno al VIH/SIDA en Puerto Rico, República Dominicana, Ecuador y Honduras: tensiones, limitaciones y logros. *Revista Interamericana de Psicología*, 35 (2), 113-132.
- Vázquez, C., Serrano-García, I., Feliciano, Y., Acosta, T., Cantera, L., Arroyo, L., i altres (sotmès). Estudio de necesidades y recursos de organizaciones sin fines de lucro (Tercer sector). A I. Serrano-García, M. Figueroa, D. Pérez-Jiménez (Eds.). *Contribuciones puertorriqueñas a la Psicología Social-Comunitaria, II*. San Juan, Puerto Rico.
- Walsh-Bowers, R. (1992, agost). *Democracy in American psychological research practice* (ponència oferta en la Convenció Anual de la American Psychological Association). Washington, DC.
- Wiesenfeld, E. (coord.) (1997). El horizonte de la transformación: acción y reflexión desde la Psicología Social-Comunitaria. *AVEPSO* (fascicle 8).
- Wiesenfeld, E. (1998). Paradigms of community social psychology in six Latin American countries. *Journal of Community Psychology*, 26 (3), 229-242.
- Wiesenfeld, E., Sánchez, E. (Eds.) (1992). *Psicología social-comunitaria: contribuciones latinoamericanas*. Caracas, Venezuela: Fondo Editorial Tropykos.
- Wolff, T. (Ed.) (2001). Community coalition building: Contemporary Practice and Research [Sección Especial]. *American Journal of Community Psychology*, 29 (2), 165-330.